

ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ПОЛИТИКИ

**ХУЖАХМЕТОВА ГУЛЬНАРА ELSHIBAЕVA K. Z.
MURZINOVA A.S. ABDIRASILOVA G.K.
TIMBOLOVA A.O. KARLIGAŞ KAYSAKIZI
К.Н.МАМИРОВА Ш.М.НАДЫРОВ
М.Б.САҒАТОВА А.К.КАИРОВА
А.Д.НАКЫСЖАН**

ISBN 978-605-7510-00-6

ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ПОЛИТИКИ

ХУЖАХМЕТОВА ГУЛЬНАРА

ELSHIBAEVA K. Z.

MURZINOVA A.S.

ABDIRASILOVA G.K.

TIMBOLOVA A.O.

KARLIGAŞ KAYSAKIZI

К.Н.МАМИРОВА

Ш.М.НАДЫРОВ

М.Б.САФАТОВА

А.К.КАИРОВА

А.Д.НАКЫСЖАН

ISBN 978-605-7510-00-6

Institution Of Economic Development And Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.org

www.iksadkongre.org

Kitabın tüm hakları İKSAD Yayınevi'ne aittir.

İzinsiz çoğaltılamaz, kopyalanamaz.

Metinlerden etik ve yasal olarak yazarlar sorumludur

Iksad Publications - 2018© ISBN – ISBN 978-605-7510-00-6

ХУЖАХМЕТОВА ГУЛЬНАРА
ФОРМИРОВАНИЕ ИДЕЙ А.З. ВАЛИДОВА О
ГОСУДАРСТВЕННОМ УСТРОЙСТВЕ, ПОЛИТИКЕ
И ОБЩЕСТВЕ

4

ELSHIBAEVA K. Z.
MURZINOVA A.S.
ABDIRASILOVA G.K.
TIMBOLOVA A.O.
STRATEGIC COMMUNICATION OF POLITICAL
DISCOURSE

27

KARLIGAŞ KAYSAKIZI
KAZAK HANI ABILAY'IN SİYASETİ

38

К.Н.МАМИРОВА
Ш.М.НАДЫРОВ
М.Б.САҒАТОВА
А.К.КАИРОВА
А.Д.НАКЫСЖАН
ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІ АРАСЫНДАҒЫ
ГЕОСАЯСИ МӘСЕЛЕЛЕР

60

ФОРМИРОВАНИЕ ИДЕЙ А.-З. ВАЛИДОВА О ГОСУДАРСТВЕННОМ УСТРОЙСТВЕ, ПОЛИТИКЕ И ОБЩЕСТВЕ

Хужахметова Г.Н.

Социальная действительность Российской империи начала XX в. наложила глубокий отпечаток на мировоззрение башкирских просветителей. Первая русская революция, а затем Февральская и Октябрьская значительно углубили философское осознание политической истории, политэкономии, права, межнациональных отношений, теории и практики национально-освободительной борьбы. Был сформирован лагерь национально-революционной и социалистической демократии, в которой все идейные течения детерминированы радикальной сменой государственно-общественной системы и переустройства жизни на демократических началах. Наиболее полно концептуальные и конкретно-исторические свойства интеллектуальной культуры Башкортостана первой четверти XX в. были представлены в научном и публицистическом творчестве А.-З. Валидова и его

политической деятельности. Общественно-политические воззрения Валидова закладывались в историческом пространстве всех трех революций в России и национально-освободительной борьбы башкирского народа в 1917-1920 гг.

Социально-политические воззрения А.-З. Валидова, на начальном этапе своего становления, посвящены анализу государства. Теория государства в воззрениях Валидова не совпадает с принципом исламской теократии, а больше соответствует идее светского государства. По его мнению, форма государственного правления, при которой власть сосредоточена у духовенства, не отвечает требованиям времени и задерживает общественное развитие. Поэтому, работая над «Мукадимма» Ибн Хальдуна [1, с. 564], он еще зимой 1913— 1914 гг. высказывал свои соображения о теократии ислама: «Теократия для турков представляет настоящее бедствие: теократия не является внутренним свойством ислама... Тюркские народы в своей истории всегда могли отличать султанат от халифата... В системе государственного управления у тюрков и монголов никогда не было ничего общего с религией. Государство и религия должны быть отделены друг от друга...» [2, с. 144].

Теократические тенденции, сопровождающиеся усилением религиозной регламентации всех сторон общественной и личной жизни граждан (придание праздникам и церемониям статуса государственных, судопроизводство по нормам шариата), по его мнению, являются глубоким архаизмом. Поэтому тезис об отделении религии от правительства является одной из основных парадигм в общественно-политических воззрениях Валидова. Этот тезис получил воплощение в условиях современной Турции, где националистическая концепция «здорового тюркизма» была реализована в форме идеологии государственной власти и организации общества на республиканской основе; были приняты меры по отделению религии от государства, закрыты религиозные школы, ордены дервишей; были приняты уголовный и гражданский кодексы, составленные на основе западной концепции права [3, с. 186]. Отделение церкви от государства — это также и советская схема, предусматривающая отстранение религиозных институтов от участия в государственном управлении.

Общественно-политические и исторические воззрения Валидова значительно трансформировались под влиянием идей марксизма, проникшего в общее русло

философии России и Башкортостана со второй половины XIX в. Валидов воспринимал эти идеи через труды первого русского марксиста Г.В. Плеханова. Материалистический тезис - «не сознание определяет бытие, а бытие сознание» стал отправной парадигмой в социально-политическом мировоззрении Валидова. По его мнению, при условии достижения самостоятельности для казахского, башкирского, узбекского народов устройство социализма окажет положительное влияние в развитии у них сельского хозяйства, ирригационной системы, горнодобывающей промышленности. Но социализм не имеет себе равных в ослаблении воли народов к самостоятельности и в уничтожении у людей частной инициативы. [4, с. 209].

Турецкий исследователь Тунджер Байкара раскрывает социалистические идеи, ментальность и религиозность тюркского общества в воззрениях Валидова. По его мнению социалистические идеи не противоречат религиозному мировоззрению Ахмет-Заки Валидова. Национальные тюркские обычаи и исламские традиции не соотносятся с угнетением людей и концентрацией значительных богатств в руках отдельных членов общества. Тюркские обычаи признают действен-

ность борьбы за существование, основанной на принципах взаимопомощи людей [5, с. 76-77].

Социалистические идеи Валидова были сформулированы в проекте подготовки совместного тюрко-мусульманского и эсеровского периодического издания «Голос Туркестана» (1913 г., Ташкент). Идеологическая направленность этой газеты определялась тремя моментами:

1. Достижение равноправия и одинакового налогообложения местного населения и русских, проживающих в пространстве между Сибирской железной дорогой с севера и афгано-иранской границей с юга;

2. Прекратить выделение земельных площадей русским переселенцам до перехода мусульман-кочевников к оседлости и определения мест расположения их сел и городов;

3. Предусмотреть создание современной системы народного просвещения. [2, с. 159.]

Федерализм в общественно-политических воззрениях Валидова сформировался как идеал государственного устройства России с предоставлением территориальных автономий для народов Российской империи. Идея территориальной автономии возникла у

Валидова под влиянием депутатов Государственной думы Галиаскара Сыртланова и Салим-Гирея Джантюрина, которые в годы первой русской революции выдвинули положение о территориальной автономии восточных тюркских народов. На становление его политического кредо значительное влияние также оказали труды Абдуррашида Ибрагимова «Автономия или идаран мохтариат» и русского исследователя Центральной Азии Георгия Потанина. В трудах которого излагалась идея создания автономии Сибири, развивая эту мысль Валидов высказывался о присоединении к предполагаемой автономной Сибири и восточного Башкортостана.

9

Вообще, федерализм как способ бытия культуры в России, по мнению Д.Ж. Валеева, имеет давние традиции: «Многие вошедшие в состав России земли, имели статус, близкий к государственности. Они имели своих правителей, свои законы и даже свои конституции. Так, в XVII в. по договору 1661 г. в состав России вошло Калмыцкое ханство, до конца XVIII в. просуществовало находящееся под подданством России Касимовское ханство, основным этносом которого были татары. В 1809 г. в состав России вошло княжество Финляндия, пользовавшееся автономией и имевшая свою

конституцию, в 1815 г. по решению Венского конгресса к России отошла большая часть Варшавского княжества, из которой было образовано Королевство Польское, имевшее особый статус в составе России и управляемое собственной конституцией» [6, с. 3].

Федерализм Валидова сформировался на идеях либеральных мыслителей из среды русской интеллигенции: писателя Максима Горького, ученого Максима Ковалевского и др. Так, М. Ковалевский в годы революции 1905 г. написал брошюру «Национальный вопрос и равенство подданных перед законом». В этой работе профессор Ковалевский требует, чтобы жизненные права и национальные культуры народов, обреченных жить в России, развивались по желанию этих наций; например, он предлагал армянам развивать свой язык, религию и национальную культуру вместо того, чтобы вести ожесточенную борьбу с азербайджанцами, мечтая о восстановлении великой Армении времен Багратидов, и ввергать в беспокойство цивилизованный мир. Он утверждал, что нельзя управлять великой Россией, простирающейся от Балтийского моря до Тихого океана, пользуясь концепцией времен Ивана Грозного; что присоединение к России Кавказа, Туркестана, Урала,

Алтая не есть цивилизованная акция и признать справедливость за действиями русской нации можно будет только после предоставления всех национальных прав народам, населяющим эти края. И заканчивает он словами, что России, которая не дает возможность свободного развития человеческих прав, прав личности и общества, остается только повторять слова Блаженного Августина: «Несправедливая власть есть не что иное, как большой разбой на дороге». [2, с. 167.]

Общественно-политические воззрения Валидова получили свое дальнейшее развитие с началом политической деятельности в качестве эксперта Мусульманской фракции Государственной думы. Анализируя социальные реалии Российской империи начала XX в., Валидов пришел к пониманию того, что менять государственное устройство нужно со смены правительства. После Февральской революции башкирская национальная интеллигенция стала вести пропаганду за самостоятельное движение башкир, за признание их самостоятельной нацией, имеющей право на национальное самоопределение, развитие собственной национальной культуры и т.д. Она ставила на повестку дня разрешение так называемого «татаро-башкирского

вопроса». В то же время татарская интеллигенция стремилась укрепить свое влияние на весь тюрко-мусульманский мир России, пропагандируя идеи тюрко-татарского единства. Лидеры татарского движения проявляли великодержавные колонизаторские притязания, в первую очередь, к башкирам. Они вынашивали идею общей национальной автономии башкир и татар как «единой нации». Газета «Вақыт» в мае 1917 г. писала: «Мы не находим нужным называть башкир «башкирами» в общих и национальных вопросах. .. называть татар и башкир разными именами только на основании незначительного различия в диалектах это означало бы попытку искусственно разделить единый по существу народ».

Татарские шовинисты не прочь были пустить башкирские земли в «общий оборот» среди мусульман. Об этом открыто писала татарская газета «Юлдуз» («Звезда»): «У наших башкирских братьев очень много земли. Если произвести справедливый передел, то от башкирских аулов отойдет часть их земель и возле каждой башкирской деревни сядет другая, новая деревня. Будет очень хорошо, если это окажется мусульманская деревня, а если деревня другой национальности, то конечно, будет мало

веселости».

Разумеется, это не устраивало башкирское население. «Поэтому-то башкиры выступают против решений мусульманского съезда по земельному вопросу», — констатировала указанная газета. Башкирская интеллигенция не разделяла идеи «тюрко-татарского единства» — единой автономии для татар и башкир. Февральская революция заметно усилила идейно-политическое проявление национальной жизни башкир, потребовавших покончить с игнорированием их самостоятельности, представить им возможность окончательно оформиться и самоопределиться.

На I Всероссийском съезде мусульман в Москве в мае 1917 г. разворачивается борьба по вопросу о государственном устройстве тюркских народов в послереволюционной России. Ведущие татарские деятели во главе с членом кадетской партии Садри Максудовым выступают за унитарное, государственное устройство России, отрицают необходимость борьбы за территориальную автономную государственность, как татарского народа, так и других мусульман России. Против унитаристов резко выступали федералисты, считавшие, что тюркские народы должны добиться своей

территориальной автономной государственности и выступать за федеративное устройство России.

Признанным лидером и идеологом федералистского движения был А.-З. Валидов. Победу сторонников федерации на I Мусульманском съезде американский историк С.Зеньковский связывает именно с его активностью. Высоко оценивая роль Валидова в тюркском движении, американский исследователь отмечает: «Можно без всякого преувеличения сказать, что все башкирское национальное движение 1917-1920 гг. было в основном вызвано усилиями Валидова. Без этого человека национальное движение тюрков Урало-Поволжья приняло бы совсем иной характер и смогло бы избежать острого конфликта башкир с татарами» [7, с. 114].

А.-З. Валидов стал одним из политических лидеров национально-освободительной борьбы тюркских народов России. Его политическое лидерство обусловлено политическими отношениями и позицией, которую нужно было постоянно отстаивать в соперничестве с другими субъектами – членами сообщества и преодолевать спонтанность, стихийность в поведении людей, в политическом процессе.

Активная деятельность Валидова, как политического лидера, способствовала тому, что башкирское национальное движение получило свое официальное организационное оформление и стало самостоятельным – со своей программой и организацией. Зеньковский отмечает, что «Вопреки ожиданиям башкир, Первый Всероссийский мусульманский съезд (Москва, май 1917 г.) не утвердил их земельную программу. Резолюции этого съезда по аграрному вопросу («Вся земля народу») не соответствовали представлениям башкир, которые отстаивали принцип – «Вся земля Башкирии – только башкирам» [7, с. 114]. Более того, съезд постановил, что решение аграрного вопроса в Уфимской и Оренбургской губерниях выходит за пределы его компетенции. В июле 1917 г., когда татары созвали в Казани Второй Всероссийский мусульманский съезд, башкиры, возражая татарским стремлениям установить над Башкирией опеку, провели свой собственный Первый Всебашкирский национальный съезд в Оренбурге. На этом съезде присутствовало более семидесяти башкирских делегатов, в их числе и Ахмет-Заки Валидов.

Съезд выразил свое отношение к решению I Всероссийского съезда мусульман и записал: «Системой

управления, широко обеспечивающей интересы и права российских мусульманских народностей, является демократическая республика на национально-территориально-федеративных началах. Национальности же, не имеющие специальных территорий, пользуются национально-культурной автономией» [8, с. 64].

Съезд также разработал и принял декларацию «Об управлении Башкортостаном», в которой говорилось о том, что: «Башкирский народ хорошо понимает, что возможность для развития в своей природной национальной особенности — связана исключительно с восстановлением полного права хозяина родного края и с завоеванием, совместно с восточными и восточно-южными степными тюркскими народностями национально-политической автономии» [8, с. 64].

Большое значение имело принятие съездом программы по земельному вопросу. В ней говорилось: «1. Все земли, находящиеся во владении башкир, составляют достояние башкирского народа и в частную собственность отчуждаемы быть не могут. 2. Все земли, несправедливо отошедшие и отобранные у башкир... должны быть возвращены башкирскому народу. 3. Все земли, которые будут подлежать зачислению в пределы башкирской

территории по генеральному размежеванию... должны быть предоставлены исключительно безземельному и малоземельному башкирскому населению» [8, с. 65].

Многие решения и постановления башкирских съездов готовились непосредственно А.-З. Валидовым. Управление национально-территориальной республикой Башкортостан осуществлялось институтом представительной демократии, Башкирское Центральное национальное Шуро конструировалось из 7 человек. В члены совета из каждого уезда было избрано по одному человеку [8, с. 72]. Т.е. граждане республики избирали официальных лиц для принятия политических решений, для формирования законов и проведения в жизнь социально-экономических программ.

На II областном съезде башкир (август 1917 г.) была принята программа создания национально-территориальной автономии Малая Башкирия, в которой башкиры занимали бы выигрышное положение в национальной структуре населения (в 1,6 раза больше в этнической структуре территории) [9]. В принятии данного решения был обозначен раскол как между федералистами и унитаристами, так и в башкирском национальном движении, между сторонниками Валидова

и сторонниками Курбангалеева, по принципиальному вопросу: национально-территориальная или культурно-национальная автономия.

Существовавшее противостояние между правительством А.-З. Валидова и группой сторонников Мухаммед-Габдулхая Курбангалеева основывалось на том, что многие аргаяшские башкиры, придерживались доводов М.-Г. Курбангалеева и считали, что выделение башкирского населения в автономную часть Российской республики не должно состояться. Их главным аргументом служило то обстоятельство, что Зауральские (яланские, аргаяшские, шадринские) башкиры селились вытянутой узкой полосой на северо-восток от основной Башкирии, их деревни перемежались с русскими населенными пунктами, т.е. ареал их расселения не имел территориальной целостности. «В случае провозглашения башкирской автономии им пришлось бы жить в отрыве от центра автономного государства в окружении «заграничных» соседей» [10, с. 23-24]. В работе Карима Идельгужина «Башкирское движение» [9] дана таблица, в которой приведена статистика численности башкирского населения в регионах их компактного проживания и их доля в процентном соотношении с другими народами,

установлено, что: 67,52 % населения Аргаяшского кантона – башкиры, в Яланском кантоне – 50,58 %. Это намного больше, чем в среднем по Малой Башкирии, поэтому, на наш взгляд, позиция сторонников Курбангалеева, предлагавших создать национально-культурную автономию, была отчасти обоснованной.

Государственное устройство башкир М.-Г. Курбангалеев и его сторонники представляли как культурно-национальную автономию. Главной задачей, считали они, было быстрее создание своего автономного духовного управления, чтобы выйти из подчинения татарскому магометанскому управлению, так как это было одним из источников татарского засилья над башкирами. Об этом писали в своем прошении от 31 октября 1918 г. в адрес министра внутренних дел Сибирского правительства М.-Г. Курбангалеев и другие, как уполномоченные Аргаяшского уезда, с этим прошением они прибыли в Омск. Объясняя причины, побудившие башкирский народ образовать самостоятельный Башкурдистан, Курбангалеев в письме в Сибирское временное правительство от 9 января 1919 г. пишет, что это «... 1. Возможность проникновения большевистской заразы в Башкирию. 2. Возможность татарского ига в

случае создания Общемусульманского правительства путем захвата власти со стороны татар...» [10, с. 25].

Но не только по форме государственного устройства были разногласия между сторонниками Курбангалеева и Валидова, но и по земельному вопросу: «Среди Аргаяшских башкир жила влиятельная семья Курбангалиевых, крупных земельных собственников и богачей. В моем докладе по земельному вопросу содержались некоторые социалистические идеи, а также тезис о разделе больших земельных владений. Сторонники Курбангалиевых выступили против этого положения, но их мнение не было принято [2, с. 197].

Обобществление, по Валидову, необходимо начинать с принятия целого ряда крайне революционных мер. Социалистическое общество, стремясь национализировать промышленность и транспорт не должно посягать на имущество земледельца [2, с. 187]. Социалистический тезис о разделе крупной земельной собственности был заимствован Валидовым из аграрной программы эсеров. В этой программе эсеры отстаивали идею о социализации всех частновладельческих земель, т.е. идею изъятия всех земель из оборота и обращения, ликвидации частной собственности на землю. Конкретные

требования эсеров были направлены на реализацию данной основной идеи: обращение всей земли без выкупа в общенародное достояние; передача земли в распоряжение общин и органов местного самоуправления; уравнительный принцип ее распределения для обеспечения потребительской нормы без применения наемного труда; развитие общественных служб для оказания крестьянам разнообразной и бесплатной помощи и т.д.

Таким образом, М.-П Курбангалеев и его сторонники видели в создании Башкирского духовного управления мусульман возможность реализации своих прав как субъектов культурно-национальной автономии. Коренные социально-экономические изменения не были в их интересах. В своих «Воспоминаниях» А.-З. Валидов неоднократно отмечал о разногласиях с М.-Г. Курбангаевым. В частности, на I Всебашкирском съезде именно М.-Г. Курбангалеев и его сторонники наиболее активно отстаивали идею башкирского духовного управления и принимали непосредственное участие в разработке положения об управлении, принятого на III Всебашкирском съезде. Одним из побудительных мотивов создания такого управления было стремление достичь

независимости от центрального духовного ведомства мусульман, которое зарекомендовало себя в глазах башкир инициаторам создания Волжско-Уральских штатов [10, с. 25].

В Постановлении Учредительного курултая башкир (декабрь 1917 г.) о духовном управлении говорится следующее: «1. Религия отделена от государства. Государство не обеспечивает и не назначает духовенство. 2. Правительство все религии в Башкортостане признает равноправными общественными учреждениями и в общих положениях считает их одинаковыми» [8, с. 84-85]. Далее в этом постановлении было сказано, что «мусульмане Башкирии организуют общее духовное управление и союз». Те. провозглашалось создание независимого от Оренбургского магометанского Духовного собрания Башкирского духовного управления [8, с. 85].

Центральное Башкирское Шуро в связи с организацией Башкирского духовного управления, приглашало к сотрудничеству Ризаитдина Фахретдинова, Зия Камали, Сабира Хасани. Газета «Тормош» от 1 апреля 1918 г. отмечает, что представители башкирского правительства объясняли свое посещение мусульманских религиозных лидеров тем, что они познакомили их с

решением Башкирского Шуро. Хазраты ответили, что не согласны с необходимостью разъединить мусульманское духовное управление по национальному признаку. А наоборот, предложили объединить духовное управление при наличии у каждой нации своей территориальной автономии. Создание отдельных национальных духовных управлений не находило поддержки у многих мусульманских деятелей того времени.

Таким образом, анализируя становление общественно-политических воззрений А.-З. Валидова, можно сделать следующие выводы:

1. Изучение истории и культуры тюркских народов способствовали формированию общественно-политических воззрений Валидова и определили его деятельность после 1917 г.

2. Теория государственного устройства, в воззрениях Валидова, предполагает отделение религии от государства. Теократические тенденции, сопровождающиеся усилением религиозной регламентации всех сторон общественной и личной жизни граждан, не отвечали реалиям уровню развития общества, современного Валидову.

3. Общественно-политические воззрения

Валидова испытывали сильное влияние социалистических учений, он положительно оценивал марксистское учение об определяющей роли социально-экономических факторов в истории. Валидов воспринял социалистические идеи, как соответствовавшие традициям общественного уклада тюрко-мусульманских народов (сооружение ирригационных систем, коллективная взаимопомощь, выпас скота, и др.).

4. Многонациональная структура Российской империи предполагала образование федеративного государства вопреки всем колонизаторским амбициям. После Февральской революции А.-З. Валидов стал лидером и идеологом федералистского движения тюрко-мусульманских народов России.

5. Накануне Октябрьской революции башкирское национальное движение организационно значительно окрепло: имело свои руководящие органы, четкую программу и тактика ее претворения в жизнь. В этом, безусловно, была огромная заслуга Ахмет-Заки Валидова.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ибн-Хальдун. Введение. (фрагмент) // Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока. – М., 1961. – С. 559-628.

2. Валиди Тоган З. Воспоминания: Борьба народов Туркестана и других восточных мусульман-тюрок за национальное бытие и сохранение культуры / Спец. редактирование А.Хакимов. Пер. с тур. Г.Шафикова, А. Юлдашбаева. –Уфа: Китап, 1994. Кн. 1. – 398 с.

3. Жданов Н.В., Игнатенко А.А. Ислам на пороге XXI века. – М.: Политиздат, 1989. – 352 с.

4. Валиди Тоган З. Воспоминания: Борьба народов Туркестана и других восточных мусульман-тюрок за национальное бытие и сохранение культуры / Пер. с тур. А. Юлдашбаева. Спец. редактирование А. Хакимова. – Уфа: Китап, 1998. Кн. 2. – 368 с.

5. Байкара Т. Заки Валиди Тоган / сост., пер. на рус. яз., доп., указ. Р.М.Булгакова, А.М. Юлдашбаева. – Уфа: Китап, 1996. – 328 с.

6. Валеев Д.Ж. Федерализм как способ бытия культуры // Федерализм как способ бытия культуры:

Материалы научной конференции. Уфа: Изд-во БГУ, 1998.
– С. 2-3.

7. Зеньковский С.А. Пантюркизм и ислам в России. (Перевод Ш.В. Нафикова, И.В.Кучумова) / Башкирское национальное движение – 1917-1920 гг. и А.Валиди: Зарубежные исследования / Сост. и вст. ст. И.В. Кучумова. Уфа: Гилем, 1997. – С. 67-134.

8. Этнополитическая мозаика Башкортостана: Очерки. Документы. Хроника. / РАН. Центр по изучению межнац. отн-ий, Ин-т им. Н.Н. Миклухо-Маклая; Сост. И отв. ред. М.Н. Губогло. Т. II. Башкирское национальное движение. – М., 1992. – 340 с.

9. Идельгужин К. Башкирское движение в 1917-1919 гг. – Уфа, 1926. (на башк. яз.)

10. Юнусова А.Б. Ислам в Башкирии. 1917-1994 гг.: Учебное пособие / ВЭГУ. – Уфа, 1994. – 150 с.

STRATEGIC COMMUNICATION OF POLITICAL DISCOURSE

Elshibaeva K. Z.

Murzinova A.S.

Abdirasilova G.K.

Timbolova A.O.

Abstract: The article discusses political discourse and its principles and ways to influence it. At present, the domestic and foreign linguistic schools are aimed to identifying the strategic communication in the political discourse, which is a linguist of the national language, in the national consciousness of the people. It also focuses on identifying the research framework of modern political linguistics. The system of political communications influences public consciousness to achieve certain political goals. Today, the public should be a good strategist besides the speaker. In this regard, the article clarified five types of strategic directions, examples are given. It must enter not only one person but a whole society.

Since the middle of the last century, political discourse has had its influence in shaping and enhancing the state's image at the international level in various fields. In the conditions of

changing the economic situation, the formation of a positive image of the country certainly affects the improvement of economic partnership and economic situation. In this case, of course, a special role is played by political discourse.

Discourse is closely related to theory, divided into political and social positions. And in some studies, discourse is a distinctive feature of a political agent. Based on a study in the future, discourse will have a single meaning, regardless of whether it is spoken or visual. A person who writes political texts expresses his political views on these political opinions.

Nowadays the speech and actions of political figures in various fields of political linguistics are studied scientifically. And also aims at identifying a range of studies of modern political linguistics.

Key words: Discourse, politics, political discourse, political linguistics, strategy, PR (public relations) political communication.

The scientific term that binds politics and the individual's position is called "discourse." French sociologist Pier Burdier said: "Discourse is a possible position in the space and the views expressed on these principles. In particular, discourse on policy creates policy space, identifies possible positions and allocates dispositions between agents according

to planned principles. However, political discourse is a very wide-ranging discourse formation that can not be studied "[1].

The political and social position closely related to the theory on discourse. For example, in the concept of M. Fuco, discourse is the external organizer of the position, and according to Yu. Habermas' concept, discourse reflects the particulars of political and social position of the agent. In essence, the linguist Roland Bart has introduced the concept of discourse in the scientific circulation. He says: "In the future, we call speech compositions as discourse, debate, and even though they are verbal or visual, they all have the same meaning." [2, 74], after that the concept of discourse was politically motivated.

The writer of political texts expresses his political views on these political views. This political text can only affect some members of society, and on the other hand, if we take a broader look, it may affect the whole nation.

At present, the field of research in the branch of political linguistics is expanding, is a branch of science that has a different direction. An important part of this branch, which is being studied differently, is the linguistic use of the political figures and their actions.

In recent years, many work has been done on political communication. One of them is J.K. Ibraeva's book "Fundamentals of psychological linguistics". Chapter 3 of this work is called " Basics of psycholinguistics". This chapter gives a lot of information about the influence of speech and nonverbal influence on political communication, psycholinguistics and political technology: the problem of political PR communicative management, as well as the image of the modern politician in the field of influence psycholinguistics.

Strategy and tactics in communication - planning speech, sorting out approaches, tricks to help you succeed. Zh.K. Ibraeva, referring to foreign scientists in her work, points out the cognitive-speech strategies of politicians as follows. They are:

1. *Conclusion.* Typical sentences: "Always the same", "Each time you go through it," It will always be repeated. "

2. *Give an example.* 'Here's an example', "For example, last week," "Take our politician. He is ... ".

3. *Correction.* This is a formulas or rhetorical strategy (often lexical). Individual speech control produces the following assumptions: any CV or reference, which leads to

"false" or unwanted comments, and the listener's deep implication or association assessment.

4. *Amplification*. Typical sentences: "It's awful, shy, shame ..."

5. (*Strikingly*) adaptation, permits. Typical sentences: "There are good people among them," "No need to worry, but ...", "Politicians can do the same thing" (and also a comparison).

6. *Repetition*. The formulation is closer to its functionality: attention, information structuring, subjective judgment, underline more important topics, and more.

7. *Contradiction*. A step with some cognitive activity. Rhetorical: attract the attention of the participants (structuring of information). Semantic: Designing positive and negative assessments of people, their attitudes or qualities - often by opposing US and THEIR group (typical example: "We had to work for many years, and they get benefits and do nothing ") - and all the situations in which conflicts of interest are encountered.

8. *Softening*. This step serves in general the self-identification strategy, which reflects understanding and tolerance, and the "exclusion" of estimation or digestion.

9. *Scroll*. Typical example: "I do not care, but other MPs are protesting our faction."

10. *Deviation*. Typical sentences: "I do not know", "I do not associate with them", "I do not care what they are doing", "I do not have time ..." [3, p. 75].

Depending on the purpose, it is possible to distinguish between effective and ineffective communication. When people meet their goals, communication will be more effective. The psychologists' are called this process cooperation. According to A. Kudiyarova, the most inconvenient arguments are individualism and aggression, as the propagandistic partner has been ignored, and his defense strategies are triggered. When the researcher describes interpersonal interaction strategies, the following five types are distinguished:

1. *The strategy of the rivalry*, to increase its competitiveness. A person is focused exclusively on his own goals and does not consider the purpose of others. "Not to you, to me".

2. *The strategy of escape* according to the motivation to reduce the winning of others. Avoiding true intentions, avoiding communication, for reducing the winning of others not to achieve their goal as well "You do not have and me, too."

3. *The strategy of tolerance* coincides with motivation to increase the winning share. Don't sacrifice your goal in order for the partner to achieve its goal. "Not for me, for you."

4. The coincidence strategy implements the motivation for reducing the winnings. Sharing equality partners are far from reaching their goals. "To me, as much as you are."

5. *Collaboration strategy*, co-operation and competition arguments. Full compensation of social needs of the participants of the joint venture. "Everything is for you and for me" [4, p. 56].

PR has a special place in influencing the psychological state of the society. The main objective of PR (public relations) as a scientific system is to analyze the state of communication space, including the organization and use of the world. This gives an opportunity to clarify the direction of the communicative flow process that contributes to the interaction of members of the society with the living environment at each stage of its development. As a practical communication system, the public relations function is used as the main social mechanism for managing the speech ethics, which ensures the formation, creation and transformation of all social and public relations that meet the needs of a new type of society in accordance with the requirements of time and space.

From the middle of XX century PR-technologies are used in various spheres to form and enhance the image of the state at the international level. Formation of a positive image of the country in the context of globalization of economy will have a direct impact on the economic partnership and improvement of the economic situation, as it promotes confidence in the government and its agents and obtaining substantial benefits in the area of international borrowing. In addition, PR-technologies have been widely used by different countries to enhance their impact on the value system and the world community (cultural and economic).

The RACE system is used in PR management strategies. R (research) - mandatory and analysis; A (action) - creating a common program and concept; C (communication) - establishing communicative communications on the way to achieving the goals set; E (evolution) - providing feedback, summarizing and correction results.

Formation of symbolic performance - Mass demonstrations (support or protest) organized globally (eg anti-globalization, greetings, etc.); public announcement, sports competitions.

Audience classification (segmentation) - defining target orientation of PR-technologies, groups of different countries or

population groups taking into account religious, cultural, educational, property, value orientation.

Spin-doctoring is the introduction of social, economic, political and cultural space through information space management technology, decoding information space and information space, as well as restoration of information in crisis situations. The use and development of global media, which has a decisive influence on the image of the world at the global level [5].

The political communication system is a means of influencing public consciousness to achieve certain political goals. According to researcher B.S. Akhatova, political communication consists of the following components: 1) political PR; 2) political propaganda; 3) Political advertising. Political PR is foreseen for a long time in order to build the confidence of the majority on a particular political entity (political party or activist); (2) And political propaganda absorbs specific political ideas on public consciousness to create a certain type of political behavior on the basis of the same conviction; (3) And political advertising calls for a "right choice" of the part of the electorate that has been influenced by the electorate, that is, to vote for a specific political party or its leader. [6, p. 110]

Among these, the PR's communicative influence is weaker than publicity and advocacy, which directly and potentially influences the public. But we can not say the above negative PR materials. Such "black PR" is much more prominent than publicity, with the use of unlawful, dirty technologies to create a counter-argument against any candidate's candidacy. The information is distorted, sometimes false information is given, the slander is subject to various slander, and even provocative actions are planned. In the end, all this is contrary to the true meaning of PR, which means "public relations". If we look at the issue in more detail, it is also regarded as a flagrant offense of national dignity [7, p. 42].

There are many types of PR-technologies. The PR-technologies are used in the direction of the route: the propaganda; Promotion - formation of public opinion in the required direction; publicity - promoting positive outreach in the media, public information, media communication - information support for political activities; brainwashing - intense forms of action; rumors spread. Crisis technology is a deliberate idea of a crisis situation, which is a way to predetermine the future. It is especially effective in traditional cultures. As a result of the crisis and the intensive and accelerated reporting of information, there is a stressful

situation. Many attitudes and values are revised, increased mobility, loss of traditional values, and resulting in a new system of values.

References:

1. Burdier P. Political Positions and Cultural Capital // Бурдье П. Sociology of Politics. - Moscow: Socio-Logos, 1993.

2. Bart R. Mythology // Bart R. Избранные произведения. Moscow: Progress, 1994.

3. Ibrayeva Zh.K. Fundamentals of psycholinguistics. - Almaty: Kazakh University, 2010. - 125 p.

4. Kudiyarova A. Psychology of communication (Sharing). - Almaty, 2006. - 182 p.

5. Political Explanatory Dictionary. - Almaty, 2007. ISBN 9965-32-491-3

6. Akhatova BS Political discourse and writing: monograph.- Almaty: Economics, 2006. - 302 c.

7. Esenova K. Pragmatics of modern Kazakh media text. Phil. the science doc degree diss. author - A., 2007. - 49 p.

KAZAK HANI ABILAY'IN SİYASETİ

Жылқышыбаева Қ.Қ.

GİRİŞ

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 20 Ocak 1999'da yaptığı konuşmasında: “Şanlı geçmişimizden, güç alarak, yeni yüzyıla sağlam adım atacağız” /1/ dedi.

Bu kelime ne anlama geliyor? Şanlı geçmişimiz nasıl, o hangi tarihten başlıyor?

Kazak halkı – üç bin yılı aşkın tarihe ve kültüre sahip ulus, V. VI. yüzyıllarda tarihe "Türkler" adı altında giren bugünkü Kazaklar, Gun, Kangılar'ın varisleri.

On beşinci yüzyılın ortalarından itibaren, yerel bir etnik kimlik temelli kabileler tarafından Kazak ulusal devleti kuruldu. Kazakistan Ülkesinin bağımsızlığını savunan isimlerden büyük saygı ile bahsedilir: Cenibek ve Kerey Hanları, Kasım Han, Haknazar Han, Tavke Han, Esim Han, Tavekel Han, Cengir Han, Ebulhayır Han, Abılay ve Kenesarı Hanlar paha biçilemez eşsiz liderlik deneyimine sahiptirler.

Onlar, vatanlarını korumak için yetenekleriyle cesaretleriyle kişisel kahramanlıklarıyla halk nazarında

unutulmaz şahsiyetler olarak, Kazak Hanlığı'nın gelişimine büyük katkılar sağlamışlardı.

Kazak Hanlığı'nın özel bir ülke olarak yavaş yavaş tamamlanmasında kararlı bir rol oynamış olan ve Kazakistan topraklarını korumak için var gücüyle çabalayan ülkenin zeki beyni milletinin, Kazak vatanının özgürlüğünü ve bağımsızlığını, uyrukluğunu, entelektüel sermayesini korumak için çalışan Abılay Han idi.

“Vatan var ise kahraman da doğacaktır” sözü gibi, Kazak halkında da, böyle dünyaya adını yazdırmaya layık pek çok lider bulunmaktadır.

Özellikle bağımsız olduktan sonra onlar üzerine, çok yazı kaleme alıyoruz.

Bununla birlikte, ünlü büyüklerimiz arasında da adını zirveye taşımış özel insanlar vardır. Abılay onlardan bir tanesidir.

İnsanı zaman şekillendirir. "Eğer ben dünyaya 20 yıl önce gelmiş olsaydım, kesinlikle farklı olurdu" diyor bir bilim adamı, herhangi bir kişinin yetenek ve haysiyetinin keşfedilmesi için olağanüstü koşullara ihtiyaç duyulmaktadır. Abılay' a o yönüyle de benzemektedir. Şokan Velihanov'a göre, "Abılay, devri Kazakların kahramanlığı ile cesaretinin yüzyılıdır". On sekizinci yüzyılda Kazak halkı için trajik bir zaman idi/2/.

Abılay, yaşadığı zamandaki halkı gibi zor zamanda kendisine yüklenen tarihi misyonun dileğini gerçekleştireceğini biliyordu. Yani, Abılay Han'ın, müstesna beyi, örgütsel, komuta edici nitelikleri ve yürüttüğü diplomatik iç ve dış siyasetin bazı meseleleri bilimde çalışma gerektiren bu ana alt başlığa ayrılmıştır.

Seminer çalışmamda eski ve çağdaş yazmalarını, tarih kroniklerini, efsaneleri, Kazak ülkesindeki araştırmaları ve Kazakça-Rusça yayınlarını kullandım.

İlk çalışmaların biri İ.İ.Kraft tarafından yapılan kitap (1898), «*Sbornik Uzakoneniye o Kirgizah Stepnih oblastey*»; F.N.Kireyev, T.J.Şoyınbayev tarafından *Kazahsko-Russkiye otnoshenye 16-19 vekah*; Özellikle, I.Y. Zlatkin tarafından *Gungar Hanlığı'nın tarihi*; S.G Klyashtorny, G.I. Sultanov tarafından *Kazakistan: Üç bin yıllık*; B. Rahmankul tarafından *Abılay han*; V.Moiseyev tarafından *Abılay han kişilik ve devlet aktörü*; Muratkhan Kani tarafından *Kazakistan'ın Antik Tarihi*; Kurbangali Halid tarafından *Tawarikh Hamba (Beş Tarih)*; B.Ayaganov tarafından *Abılay'nın Yeniden Doğuşu* ve diğer bilimsel eserler.

Abılay han ihtidarı elle geçirdiği süreç Kazak halkları için önemli bir dönem olarak sayılmıştır hemde Kazak Hanlığının iyi teşkilatlanlandığı göz önüne çıkmıştır. Abılay

han kendi üzerinde Kazakları iyi bir yöntem altına alarak onların birliğini küvvetlendirmişti. Abılay han bütün Kazak halklarının topraklarını içererek bağımsız ve güçlü devlet olmasını sağlamıştır. Abılay çocukluğundan itibaren Cungar istilasının verdiği acıları görekerek büyümüştür. Abılay han Cengiz Hanın torunu ve Coşı soyundandır.

Cungarlar kazaklara daha önce hiç yaşanılmayan şiddetli bir saldırı yapmıştır. Saldırı ülkeyi sallamıştır. Kazakların parçalandıkları bu dönemi fırsat bilen Kalmuklar, 1723 yılı baharında aniden saldırıya geçerler. Hazırlıksız yakalanan Kazaklar, Kalmuklar karşısında çıkamadılar. Cungarlar kısa bir süre içerisinde uzaktaki Cetisuyu geçerek Taşkent'i elle geçirmiştir. Cungarlar Kazakları Sır boyuna ve Aral denizine kadar uzaklaşmıştır. Üç yıl süren bu saldırılarda çok büyük can ve mal kaybettiler. Kazak tarihinde bu faleket "aktaban şubırındı" (Ayak tabanları bembeyaz oluncaya kadar kabileler halinde göç) denir. Bir başka adı "Alaköl sulama" (Alakölün etrafında serilip kalma dir. Ancak mücadileyi bırakmazlar. 1728 ve 1729 yılları yapılan Anrakay ve Bulantı savaşlarında Kalmuk ordusunu yener ve Kazak topraklarının büyük bir kısmını kurtarılar.

Abılay'ın adı ilk olarak 1731'de Ulytau Savaşı'nda yayınlanmıştır. Yirmi yaşındaki Abylmansur (Abılayın gerçek

adı) aynı zamanda Cungar kahramanı Şarş'ı savaşta öldürmüştür, Kazak ordusunun Abılay! Abılay!" diye yönetmiştir. O günden itibaren Abılay isimi oluşturulmuştur. Genç kahramanın görkemi Kazak topraklarına yaygınlanmıştır. O zamandan itibaren Abılay'ya Abulmambet Han, Töle bi ve Kahraman Bogenba tarafından destek görmüştür. Ünlü tarihçi P.Rumyansev, Kazak boylarının Kazak toplumundaki ayrı bir yerde olduğunu tespit etmiştir. Rumyansev «Kırgız halkı tarihi» kitabında : “Kazak topraklarının tüm ekonomik ve sosyal hali, onların kardeşiyle birlikte hareket etmesi, hayvanları ortak beslendirmesi, birlikte savaşa katılması, düşümlerin bile birlikte kutlanması boylara bağılıdır. Boylardan ayrılırsa kazakların günü zordur"/3/.

Abılay isimi Rus yıllıklarında Sibiry Princi olarak geçmiştir. Abılay XVIII. Yüzyılda yaşayan orta cüz Kazakların hanıdır/4/.

Abılay Han 1711 yılı doğdu. Kazakların lideri Orta Cüz Hanı, asıl adı Abilmansur'dur. Babası Uali Han bölgedeki ayaklanma sırasında Yese ilinde öldürülmüş. Babası öldükten sonra Abılay Abulmembet Hanın yanına götürüldü. Abulmembet Hanın dış işlerine bakmıştır. Onun veziri ve ordu komutanı oldu. Abulmembet Han 1771 yılı vefat etti. Sonra Abulmembet Hanın öldükten sonra yapılan büyük Kurultayda

Abılay Orta Cüz kazakları Hanı olarak seçilmiştir. Abılay Han [Rusya](#) ve [Çin](#) arasında denge ve diplomatik siyasetin izlemiştir. [Rusya](#) ve [Çin](#) Orta Cüz devletine tehdit ediyordu. Birçok güçlkle karşılaştı. [Rusya](#) ve [Çin](#) Orta Cüz devletine karşı tehditler oldu. Abılay Han siyasi yapısı güçlklere karşı gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Orta Cüz kazakların çok iyi yönetti. Cungar-Kalmuk devletini Çinliler ortadan kaldırmalarından sonra Abılay Han Çinlilerle anlaşabilmesi kendisi için başarı oldu. Devlete ulusa refah ve barış sağladı.[Kalmuk](#)'lara karşı yaptığı cesurca ve kahramanca savaşlardan dolayı Abılay Han Kaniçer diye de anılır. Ünlü halk kahramanı Abyılay'ın Torunu [Kenasarı Kasımoğlu](#)'dur/5/.

Orta Cüz'ün hanları Küçük Han ve Semeke Han 1730'daki han seçiminden sonra Oyrat saldırısı karşısında 1733 yılında yeni bir kendilerine birlikte Rusya sınırına çekildiler. Abılkayır Han gibi Semeke Han, Rusya'ya tâbi oldu. Ancak Orta Cüz Barak Han bölgesinde hâkimiyet kurmuştur/6/.

Abılay Han, hanlığı müddetince Kazak hanlığın tekrar idare altında toplamak ve Kazakların ellerinden çıkan toprakları Aktaban Şubırındı yıllarında geri almak için uğraştı. Bu gayelerine ulaşmada başarılı da oldu. Nitekim Ulu Cüz ve Orta Cüz'ün tamamı ile Küçük Cüz'ün halkı onun idaresine girdi. Böylece Kazakları tek bir idare altında Abılay Han elinin

altında toplanmış oldu. Abılay Han Aktaban Şubırını yıllarında Derya boyundaki Kazakların ellerinden çıkan yerleri Sayram, Şımkent, Sır Türkistan şehirlerini geri aldı. Taşkent'i geri alamadı, ama onu vergiye bağladı. 1746'da Kaldan Çereng'in ölmesinden sonra Oyratlar iç mücadelelerden arasında çıkan faydalanarak Kazakların yerlerin geri aldı. Oyratlar'ın Kazak hanlığına yaptığı saldırıları durdurdu.

Çinlilerin yaptıkları 1757'de büyük bir saldırıda Oyratlar ezildiler ve Türkistan'ı tehdit eden güç olmaktan çıktılar. Ancak Oyratlar'ı yenen Çinliler sonra büyük bir güç haline geldiler. Onlar tekrar Türkistan ülkesinde etkili olmaya başladılar Abılay Han. Bu durum karşısında, Ruslarını da göz önüne alarak Çinlilerin yüksek hakimiyetine girdi. Abılay Hanın Çinlilerin himâyesine girmesi Ruslar baskılarını dengelemek içindi. Yoksa Kazakları Çinliler idareleri altına almış değillerdi. Abılay Han Kazakları yine idare ediyordu.

1759'da Abılay, Rus sarayına kendi kabilesinden bir Jolbarıs Sultan'ı göndererek, hediye armağan sundu. Daha sonra resmi belge gönderip, yılda 300 som maaş tayin ederek, 200 lira un olarak belirlendi. Bu arada, Orta Asya'daki Abılay kariyer yolundaki uygulanmasına yardımcı olan olaylar yaşanmıştır. Onun halk önündeki değeri arttı. 1745 yılında Kazaklar'a korkunç Kaldan-Seren hayata gözlerini yummasıyla

Çungarya 'nın devlet yetkililerinde şiddetli bir anlaşmazlık başladı. Kalmuk kabileleri o zamanlar Abılay Han'dan yardım beklediler. Abılay sultan, eskiden yapılanları unutmuyarak Cungarlara olan kını sebebiyle onların birbirini yemesinden de faydalanarak bazen birinin yanına, bazen diğzerinin yanına gidip dövüşü kızdırıyordu/7/.

Çungaryayı tarihte benzeri görülmeyen bir hızlılıkla çok kolay alan İmparator Tsan- Lun'in yenilmez ordusunun, Çungar toprağına gelmesi Abılay Han'ın politikasını büyük ölçüde etkiliyor. Çungarya ve Küçük Buhara bölgesini çok kolaylıkla istila etmesi ile Çinlilerin savaş ruhunu güçlendirip saldırganlık hevesliliğini arttırıyordu. İmparator Tsan-Lun Han'ın Tan devletinin ihtişamlı zamanını yeniden yenilemek istemesine benziyordu.

1756, 1758 ve 1760'da, Çin askerleri Orta Cüz Kazaklarının toprağına girdi. Kazak hükümdarları, Küçük Cüzün Han'ı Nuralı, Orta Cüzün Han'ı Ebulmambet ile Abılay, Gökyüzü İmparatorluğu ile anlaşmaya varmaya karardır. 1756 yılında Abılay, kendisini Bögdü Han'ın beyi olarak tanınan, prens ünvanı aldı. Nuralı Pekin'e elçi gönderdi. Hokand İmparatoru Erdeke Bey, 1758 yılında, sonrasında mirasçısı Nurbota Bey Gökyüzü İmparatoru'nun oğlunun egemenliğini kabul etti.

Güçlü Çungarya çökmüş, Küçük Buhara'nın işgali Kazak halkını korkutmuştu. Dahası, dindar, Müslümanlar ahir zaman yaklaştığında yeryüzünü kara Çin kaplayacak denilen efsaneye çok inanmış durumdaydı.

1762 yılı Orta Cüzün yeni Hanı Ebulmambet ve Abılay, sultana yaklaşık 130 kişilik bir Çin elçisi geldi. İmparatorun emiri boyunca baharda Türkistan'a ve Semerkant'a asker göndereceği duyuruldu. Oraya yapılacak olan askeri sefere destek insan, binek atı ve öküz, etlik koyun sürüsü istedi.

Orta Asya Hanlıkları geçici olarak birbirleriyle çatışmaya ara vererek bir ittifak kurdu ve Nadir Şah'ın komutanı ve Duraci hanedanının kurucusu Ahmedi'yi ordusunun başına komutan olarak atadı. Abılay, gıyaben ittifaka girmiş gibi görünse de, gerçek anlamda Çin hükümeti ile alakasını kesmemiş, gittikçe onunla yakınlaşmıştı. Hatta oğlu Adil'i Pekin'e gönderip Çin'e emanet bıraktı. Ancak Böğdi Han, Abılay'ın inceliklerinden memnun olup Adil'in eline vekalet belgesi verip, birçok hediye armağan ile babasına tekrar uğurladı. Abılayın kendisi ise Sayramkol kıyısında Tsan Tszun (general Gubernator) valisi ile görüşerek onunla bir ticaret anlaşması yaptı. Anlaşmaya göre, Tarbagatay ve Ile'de döviz piyasası açılarak orada Kazakların çiftlik hayvanları ile Çin malları takas edilecekti/8/.

Çinliler ile ilişki pekiştikçe Abılay, Rusya ile olan ilişkilerinden kaçınmaya başladı. 1771 yılında Han seçildiğinde de o Rus sınırına giderek ant vermek istemedi. Kendisinin Han olmasını halk istediğini ve han derecesini çok önceden aldığını Rus İmparatoruna bildirdi. O yüzden Rus İmparatoru elçi gönderip Abılay'a ant içmesini yaptırmıştır.

Abılay, öz çocuklarına nasihat ettiğinde Çin ile yakınlaşmayı tavsiye ederek, Rusya ile anlaşmayı korumak gerektiğini öğütledi. Ona göre, Çinliler han yönetimi için hiçbir zaman tehlikeli değildir ve Rus hükümeti ise, yerel makamların en güçlü rakibidir. Bununla birlikte, gidişatta Kazakların Rus yardımına ihtiyacının az olduğunu netleştiriyor. Abılay'ın bozkır yönetimi hepten güçlendi. Ulu cüzde (belli bir bölgenin idarecileri) onun hâkimiyetini kabul etti. Cungarlar Çinliler tarafından yok edildi. Kazaklar, bilhassa Abılay'ın kendisi Torgauvıtlar'ı (bir Kalmuk kabilesinin adı)İle nehrine kadar kovaladı sonra onları, Çinlilerin hileli tuzağına düşürdü.

Kazakların yeni düşmanı Türkistan, Suzak, Sayram, Şu ve Taşkent'tin arasındaki ve diğer şehirlerin Kazak sultanlarından korkan Kırgızlar ve Orta Asya hükümdarları. 1770 yılında Abılay, Şat geçiti de aşıp, Turo Nehri üzerindeki Kırgızlara saldırı düzenledi. Dağlıkların peşlerinden giderek

uzaklaştırarak, Şu tarafına kadar sürdü. Şu'ya katılan Kızılsu ve Şamsi ırmakları boyunca Kırgızlar Abılay'a karşı ittifak kurup gündüzden geceye kadar savaştılar. Bunun hakkında "Otlak Kırgını" adlı efsane günü, bugüne değin ulaşan Kırgızların kırılması şöyle, Sultan kaviminin Talkan adlı dedesinin kabilesinden sadece kırk adam diri kalmıştı. Ondan sonra Abılay, ganimetinin yüklenecek Sibirya Hattı yakınındaki sevdiği toprağı, Kokshetau'ya geri döndü. Yanında getirdiği tutsakları daha çoktu ve şimdi onların torunları Yeni ve zengin Kırgız adlı iki ülke (halk) olmuş durumdadır.

Abılay'ın Taşkent ve Hocaev savaşı Jizak'a kadar yedi şehri alması ile son buldu.. Bunların arasında Azret Sultan Sayram, Şimkent, Suzak ve diğer şehirler var. Taşkent ise vergi ödemek zorunda kaldı. 1774 yılında Abılay, Üysin kabilesi büyüklerinin isteğı üzerine onları yönetmek için oğlu Adil'i göndererek, ona Talas Nehri boyunca bir kasaba verdi. Kente sadece çalışkan Karakalpaklar yerleşti. Abılay'ın yetmiş bir çocuğuna Orta Cüz, Ulu Cüz kabilelerini paylaştırdı. Kendisi ise hanedanın başı olarak kabilelerinin topluluğı boyunca ömür sürmek için Türkistan'da kaldı.

Kazak hanları arasında Abılay gibi sınırsız gücüne sahip olan hiç kimse yoktu. O, yetkilerini kuvvetlendirerek, ilk ölüm cezasını uygulamaya koydu. Daha önce, böyle bir karar

sadece genel kurul temelinde yapılmıştır. Böylece Han'ın gücünü kollektif konsey aracılığıyla sınırlandırıp, kabileler ile sultanların kibirli egemenliğini durdurdu. Başlangıçta böyle bir haber sultanlar ve beyler, baş kaldırdı da, 1781'e gelindiğinde Dayır Sultan Orenburg valisine bir dilekçe sunarak Abılay'ı gerekli olmayan beyliği basıp alıcı diye söyledi. Kabilenin başı, Eski gelenekte, Polonyadaki krala karşı düzenlenen saldırıda olduğu gibi hana karşı da böyle bir istek peyda oldu. Bununla birlikte, Abılay'ın Tölengit'leri (özel askerleri) onları mahfetti de hepsi hanın demir ayağının önünde baş eğmeye mecbur oldular.

Abılay kendi çalışmalarını yasalaştırdı, sonra nesilleri Abılay'ı evliya sanarak ismini sloganlaştırdı. Çocuklarına bıraktığı vasiyeti, Aksak Timur'in politikasına bağlı olduğunu göstermektedir. Çocuklarına, Kazak kabileleri arasında çıkan çatışma hiçb doğru olmayacağını kabilelerin birlikte yaşaması gerektiğini nasihat etti. Kazak efsanelerinde Abılay, müstesna niteliklere sahip kutsal, ihtişamlı bir güç olarak düşünülür.

Abılay devri, Kazakların cesaret ve kahramanlığının asrıdır. Onun askeri seferleri ve kahramanlığı şiirler ve destanların temelini oluşturdu. Dombıra ve kopuzda icra edilen bazı nameler onun asrında dünyaya gelmiş ve çoğu o devri

betimliyordu. Halk küyü, “Tozlu Saldırı” şiddetli bir O, “Korjın Kakpay” Edil Kalmuklar, karşısında çıkarılan küyBu küylerin hepsi, bugüne kadar Abılay neslinin görkemli anılarını temsil ediyor.

Bir yandan kanlı Cungarlar, öte yandan Rus imparatorluğunun politikası Kazak halkının birlik olarak merkezi bir güç sistemi oluşturulmasını gerekli kıldı. Bununla birlikte bunu bir kabile yapısı biçiminde yapmak gerekiyordu. O, zor bir işti. Abılay'ın önünde değerli Tavke önce de aynısını yaptı. Halkımızca "ata" olarak adlandırılan aziz iki adamdan biri, geleneksel step yasasının önceki beş tüzüğünü yenileyerek, onu iki yeni tüzük ile takviye etmeye başlayıp, feodal devletin yasal temelini başlattı. Bunu ben böyle açıklıyorum Tavke'ye kadar da kalıplaşarak gelen “Yedi Tüzüğe” kadar da böyle step içindeki hukuk kavramının bunun için sağlam bir temel oluşturmadığını unutmamalıyız. Tavke Han'ın ölümünden sonra, Kazak halkının zor zamanında Ordabası'nda Cungaralara karşı asker kurulması kabul edilip Küçük Cüz Han'ı Ebulhayır'ın başı yapıldığı açıktır. Onun özellikle Cungarlar'a karşı mücadelede ayrı bir yeri vardır. Bununla birlikte, baba düşmanı ile uzaklaştığı zaman yardım edip etmeyeceği konusunda Rusya'dan yardım isteyen Ebulhayır'ın çok geçmeden Kazak sultanlarının bakışlarına

takılıp, göze batacağı da ortadaydı. Yavaş yavaş, Ebiuhayır'ın, Kazakların başına geçecek bir kişi olamayacağını fark edildi. Kazak ülkesinin doğu komşularından da, batı komşularından da korunmak için yeni bir siyasetin gerekliliği belirginleşti.

Böyle bir politika beş on yıllık sürede gerçekleşmez. Bu amaçla, öncelikle, düşünce sistemi, eylemin doğası, nitelikleriyle farklı, güçlü bir kişi gerekli idi. Abılay, öyle üstün biri olabildi. Abılay, Kazak toplumunun bu zor durumunda hiç elden gelmeyişi başardı. Göçebe kabilenin ana köklerini kurulumunu koruyup merkezi devletin esas temelini attı. Bir taraftan Çin İmparatorluğu ve Rusya'nın birbirlerinin çıkarlarını birbirine bağlarken, diğer taraftan hanlar, sultanlar, idareciler ve kahramanlar arasındaki ince çelişkileri yeri ile kullanarak usturanın yüzünden geçmesi gibi bir durumda ömrü geçti.

1731'de Kazak topraklarını devralmaya başlamış olan Rusya, Küçük Cüz ile yetinmedi. Ayrıca, Rusya'ya geçişi Kazak vatanının o tarafındaki çok sayıda itibarlı insanların da desteklediğini de unutmamak gerekir.

Yüce Allah, bir bazı insanları doğuştan lider olarak yaratmıştır. Onların değeri halk tarafından çok değerlidir. Ağustos ayında Orsk'u (Kazaklar Jamankala diye adlandırıyor) şehrine gelen General Leytenant Abulmambet

ve Abılay'a büyük bir otağ diktirmişti. Abılay kurduđu taraftan kendisine ayrı otağ diktirerek, han ile aynı saygıyı görmeyi talep etmişti. 1776 yılında “kadın sultan” İkinci Ekaterinağa “Beni üç Cüzün hanı yaparak onaylayınız” diye kısaca betimleyen bir mektup yazmıştır. Abılay'ın değerini arttırmayı istemeyen Sank-Peterburg hükümdarı halkı oyalayarak, ancak bundan iki yıldan sonra 24 Mayıs 1778'de Abılay'ı Orta Jüzün Hanı yapıp onayladığını dünyaya duyurdu. Hakkındaki belgeyi Orenburg'da vermek istedi. Ancak Abılay oraya gitmedi.

Açıkçası, Abılay'ın Rusya'ya yemin etti ancak , ölümüne dek bu yüzden kendisini rahatsız hissetti. Örneğin, 1771'de kıymetli Türkistan'da, Hoca Ahmet Yesevi meclisinde bir han olarak seçildikten sonra, Sankt Petersburg'dan gelen emir boyunca Sibiryaya yönetimi ve Genel Valiliği, Abılay'ın Omsk'a veya Orenburg'a gelerek, Rusya'ya bağlılığına yemin etmesinin gerekliliğinden bahsedildi. Ama, Abılay, oraya gitmeyeceğini söylemişti. İmparator, belgesini Orenburg Valisinin katılımıyla sadece Petropavlovsk'u kabul edeceğini bunun sebebinin de kendisinin o civara yerleşeceğini, Han sarayını oraya dikeceğini bildirmişti. Diplomatik görüşmeler birkaç yıl sürdü. Son olarak, Orenburg'da görüşecek olup, tam vaktinde geldiğinde Abılay'ın oraya da gitmeyeceği biraz önce bildirildi.

Abılay'ın tutsak düşmesi ise şu şekilde gerçekleşti. 1741 yılına gelindiğinde, 30 bin Cungar Kazak topraklarına girmiş ve Tobol ve Esil'e kadar ulaşmıştır. Bu defa saldırganların Rus kontrolündeki sınırlı bölgeye aniden girmesi ücretsiz değildi. Cungarlar, Kazakların Rusya'ya yaklaşarak güçlenir mi diye korkuyordu Gerçekten de, ülkeye endişelenmezseniz, Kazak tarafındaki insan zaiyatı bu defa azdı ve köylerin hepsi

Rus birliklerinin bulunduğu siperlere ulaşmıştı. 1Abılay küçük bir birlikle sınırı geçtiğinde düşman arasına girmiş de, atı ölüp, kendisi ellerine geçmişti. Tutsaklığı iki yıldan fazla oldu. Yakın zamanda yayınlanan “Kazakistan” Ansiklopedisinin birinci cildindeki "Abılay" adlı makalede, “Kazak’ın üç cüzünden Tölebi’nin yönettiği 90 kişi elçi gidip, diplomatik görüşme yaptı ve 5 Eylül 1743'te Abılay serbest bırakıldı” diye yazılmıştı. Buna ek olarak, Rusya'nın diplomatik misyonlarının bu tarihi adalete dahil olduğu da belirtilmelidir. Vatanına geldikten sonra Abılay Rus yetkililerine şükranlarını dile getirerek şunları söyledi: Kaldan Seren'den kurtardığı için imparatora şükranlarını salık vermesi bunun bir delilidir. Rusya'nın bu konuyla ilgilenmesinin elbette başka bir amacı vardır. Ancak, yakınlıkları da apacık bellidir. Aslında Abılay tutsaklıktan kendi kendini kurtardı/9/

Hikayenin başında Şokan'ın "Abılay devri Kazakların kahramanlık ile mertliğinin asrı" adlı sözler ifade edildi. Kahramanlık da mertlik de nereden çıkmaktadır? İmanımından çıkmaktadır. Abylai'nin en büyük hizmeti Kazak'ın kendi kendine güvenini arttırmasıdır. Aynı inancı Kazaklar tarihin çok zor dönemlerinde de asla kaybetmedi. Onun neticesi bugünkü bağımsız Kazak ulusunun torunlarıdır.. Abılay bizi geçitten geçite, yüksekten yükseğe davet ediyor, davet ediyor.

Tarihsel temalar Kazak edebiyatında bir heves değildir. Abış Kekilbayulı'nın eserlerinde bu konunun ağırlıkla hakim olduğu iyi bilinmektedir. Fakat çağdaş tecrübeli yazın edebiyatımızda o vakte kadar Abılay Han hakkında, ayrı eşsiz bir bütün kaleme alınmamıştır. Bir vakitlerde Muhtar Avezov'un "Abılay hakkında yazabilir miyim?" diye Çifte standartlarından dolayı yaşlılarımızın anılarının farkındayız. Tabî ki, zalim sömürge hâkimiyeti kurulduğu vakitler hiçbir korkusuz yazar bu konuda çalışamazdı, önemi görülmeyen çalışması hiç olmuştu. Abılay devri şimdi başladı/10/.

. Demek ki, yazarın Abulkhayr'dan sonra Abılay'a varması bugün de değişmez kurallara uygunluk sırasında kabul edilmelidir. Ve hepimizin tanımaya başladığı Abılay Han'ın hayatı, tarihi ve kaderinin dipsiz derin bir okyanus, sonsuz ve sınırsız bir boşluk olduğunun farkına varmaya başladık.

Literatürde daha zor bir konunun bulunması ve daha ciddi bir sorumluluk taşımaması kolay değildir.

. Ancak, Abış bey daha da Abışlığını tanıttı. Yirminci yüzyılın sonunda, Kazakistan tartışmalarına daha önemli, harika bir dünya eklendi. O “Abılay Han” diye adlandırılır. " "Halk Kahramanlık Destanı" adlı bir giriş bulunmuştur. Basitçe anlatırsak, esasında beyaz şiirle nüshasıyla yazılan dört boyutlu bir oyundur/11/.

Bu kez, “Abılay Han'ın” sahne nüshasına girmeden, onun saf edebi saf edebi yeteneğinden ve sanatsal kompozisyonundan bahsedeceğiz.

Yazar öncelikle “Abılay Han'ın” yapısal sistemini (besteciler, aşamalar, çarpışma çarpışmaları) açıkça tanımladı. Büyük hükümdarın tüm tarihini ve kaderini kapsamaması nedeniyle yalnızca devirleri ayırdı ve onları tüm olaya götürdü. Sonuç olarak, bu makalede Abılay tek yönlü değil, bütün yönleriyle ışıldayan , geçmiş XVIII. asırda Kazak halkının başına düşen parlak epik bir ışıltısı haline geldi.

Dışarıdan bakıldığında, dramada bir paralel olay, kat kat mücadele vermiyordu. Genç yetenekli kahraman Abılay'ın Kalmuk başı Kaldan Seren'in şiddetlenen, kibirlenen çocuğu Şarış'ı düelloyla öldürmesi, ondan sonra kapıdaki Kalmuk'ın eline tutsaklığa düşmesi, babası- Çin, annesi Kazak olan

Kulpaş'ın güzelliğiyle dikkat çekmesi, ikisinin arasındaki samimi sevgiden dünyaya gelen Amir Sana'nın belirsiz kaderi...Hepsi işte böyle. Abılay ve Kaldan Seren'in, Abılay ve Topış'ın, Abılay ve Kazak sultanları Botakan ve Jakay'ın – kendi aralarında hikaye kahramanlarının çekişmeleri ne kadar güzel! Birbirine çok yaklaşan Karatau'un çakmak taşları gibi ateş püskürtüyordu. Birbirine dilekdaş, niyettaş Abılay ve Kömey Avliya'nın (Aşık Bukar'ın) aksi Divanan'ın (Oraz babalığın) düşünce yarışları ve söz yarışları olgunlukla, gerilimle doluyordu.Kalmuk'ın liderinin kardeşi Emir Sana'yı kaçıp gizlenerek Abılay'ın yanına geldi. Abılay kendisine sığınan Emir Sana'yı düşmana teslim edip etmeme konusunda tereddüte düşmüştü. Ancak bunun Kazak

İle Kalmuk'un arasını açarak tehlikeli çarpışmaya uygunluğun mümkün olduğunu bilse de bilmek istemeyen Abılay Han'ın çare bulamayan huzursuzluğu bu kompozisyonda dramatik tiyatronun doruk noktasına ulaştı. : Politikacı Abılay'ın, bilge Abılay'ın, kahramanı Abılay'ın, büyük Abılay'ın:

Sık bir orman gibi halka sığınmak istiyorum,

Boz doğan gibi sana serin bir yer bulmadım.

İnsan serin olamaz!

Nereye gidersen, sağlıkla yürüyüver, yavrum!- diye

gövdesi sökülerek, yüreği cız edip ezildiği anı göreceğiz.

Üç yıl Cungar, Kalmuk ile savaşıp azap çeken avam halkı özgürlüğe ulaştıran Abılay Han, lider Abılay sanki o, o zamana kadar nesillerin hafızasında kalması tesadüf değildir. Geçmişte halkın başını çeken yiğitlerin adını, yaptığı icraatları unutmayan milletin geleceğinin her zaman parlak ve aydınlık olacağına hiç kuşumuz yoktur. Kazakistan tarihindeki iki Şamşırak Abılay ve Abılay'ın ruhu yeniden özgürlüğü gerçekleştirerek, yeni ülkü, iyi ümitlere sahip büyümeye başlayan dönemlerde, birbirine eklenerek, dili ile dinini koruyan halkımıza güzellikler başlatıyor.

Abılay'ın ölümün üzerinden üç yüz yıl geçti. Kazakistan'da birçok siyasi kahramanlar yaşıyordu. Biri tarihte iz bırakmadan hayatta kaldı, diğeri tanınmış bir kişi olarak. Üçüncüsü ise Kazak halkının ünlü insanlarıdır. Abılay kesinlikle son insanlardan biridir. Kazak halkının tarihinde Abılay benzersiz bir kişi olarak bilinir; çünkü cesur hareketi ile akıllı ulusun çıkarları için ülkesini bir yanda tutabildi.

Çoğu tarihçi bu insana “tam bir Ünlü insan” diyor. Onun büyüklüğü nedir? Gelecekteki Han, Cungaria, Çin, Rusya'nın iç kabilesi bölünmelerine hükmetti ve güçlü komşular arasındaki güçlü çelişkileri kullanmıştır.

Abılay han, insanların hayatının zor zamanlarında, yüzyıllarca göçte belirleyici bir rol oynamıştır. Yetenekli kişisel asistan Abılay, ünlü bir politikacı, atalarından miras alınan toprakları korumak için tüm teknikleri kullanmıştır.

KAYNAKÇA

1. *Kazak SSR Tarihi*, Almatı, 1983, Cilt 2, s. 257.
2. *Sovyet Kazak Ansiklopedisi*, Almatı, Cilt 2, s.368.
3. *Sovyet Kazak Ansiklopedisi*, Almatı, Cilt 2, s.368.
4. Berdibay, A. R., *Abılay Han*, Almatı, 1993, s. 416.
5. https://tr.wikipedia.org/wiki/Abılay_Han
6. Yorulmaz, O., *Kazak türkleri ile Çarlık Rusyası arasındaki siyasi ilişkiler*, Ankara, Turk tarih kurumu, 2013, s. 335.
7. Tarakov, E.M., *Kazak edebiyetinde tarihsel insanlık problemi (Abılay Han'ın imgesinde sanat sunumu)*, Almatı, Kazakistan Üniversitesi, 2004, s. 341.
8. Cumadilov, K. K., *Daraboz: Tarihsel roman*, İlk kitap, Almatı, İlham, 1994, s. 416.
9. *XVII-XVIII. Yüzyıllardaki Kazak-Rus ilişkileri*, Belgeler ve malzemeler, Almatı, 1971, s. 31.
10. Ualihanov, Ş.Ş., *Rel. koleksiyon*, Cilt 4, Almatı, 1985.
11. *Sovyet Kazak Ansiklopedisi*, Almatı, Cilt 2, s.368.

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІ АРАСЫНДАҒЫ ГЕОСАЯСИ МӘСЕЛЕЛЕР

Мамирова К. Н.

Надыров Ш.М.

Сағатова М.Б.

Каирова А.К.

Накысжан А.Д.

Орталық Азия – Кеңес Одағының ыдырауы нәтижесінде бұрынғы Орта Азия республикалары мен Қазақстан аумағында пайда болған геосаяси кеңістік. Геоаймақ ресми түрде 1993 жылы 4 қаңтарда Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан және Түрікменстан Республикалары президенттерінің Ташкент қаласында өткен саяси, экономикалық ынтымақтастықты нығайту мәселелері жөніндегі басқосуында бекітілді. Орталық Азия болып аталуы – жер аумағының Еуразия құрлығының ортасында орналасуына және бұл елдердің тарихы, діні мен тілі, салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрпы, мәдениеті мен шаруашылығындағы жақындықтар, ұқсастықтардың көп болуына байланысты. Аймақ елдерінің сыртқы сауда және экономикалық қатынастарында ежелгі Ұлы жібек жолының қайта жаңғыруы өз көрінісін беруде, әрі Ресей,

Қытай және ТМД-ның басқа да елдерімен дәстүрлі байланыстарын жалғастыруда. Орталық Азия аумағында Қытай, АҚШ, Үндістан, Батыс Еуропа және мұсылман елдерінің осы аймақтағы геостратегия мүдделері түйіскен. Орталық Азияның саяси-әлеуметтік өміріндегі өзіне тән ерекше қасиет – ол ислам әлемінің бір бөлігі саналады және христиан, буддизм, индуизм, т.б. өркениеттердің тоғысуымен де ерекшеленеді. Аймақ шығыс пен батыс елдерін жалғастыратын біріктіруші көпір қызметін атқарады.

Орталық Азиядағы жаңа тәуелсіз мемлекеттерінің қалыптасу кезеңі жалпылай аяқталды. Бірақ оларға әлі де болашақта жаңа жаһандық қауіптердің пайда болуы мен жаһандану жағдайында ұлттық даму мен қауіпсіздіктің маңызды мәселелер қатарын шешуі алдыңғы мақсатта тұр. Дамудың объективті заңы жаһандану процесінің пайда болуына әкеледі деп белгілеу қажет. Сонымен қатар, маңызды әлемдік әлеуметтік кеңістікті құрастырушы ретіндегі трансконтиненталды құрылым көбінесе белсенді және ерекше рөлде бола бастады [1].

Орталық-Азиялық мемлекеттер Одағын құру бастамасы Қазақстанның Орталық Азия аймағында жүргізетін саясатының мәнін анықтайды. Біздің

мемлекеттеріміздің егемендікті иеленуі аймақтың дамуына жаңа серпін береді. Қазір Орталық Азия қайтадан әлемдік экономиканың маңызды бөлігіне айналып отыр. Мұнда 56 миллион адам өмір сүреді, тұтас алғанда, ЖІӨ жылына 60 миллиард долларды құрайды. Қазіргі сәтте Орталық Азияның одан әрі дамуында екі жол бар. Бірінші жол — өзінің әлемдік экономикадағы шикізат көзі ретіндегі рөлін бекіту. Оның үстіне — әлемдік геосаяси және геэкономикалық бәсекелестіктегі қолжаулық рөлі.

Екінші жол – интеграция. Халықаралық нарық процестеріне тең деңгейде қатыса алатын аймақтық мықты бірлестік құру жолы. Бұл — тұрақтылық, экономикалық өрлеу, әскери және саяси қауіпсіздік жолы. Орталық Азиялық елдердің тәуелсіздік жылдары, бұл елдердің мүдделерімен ешқашанда сәйкес келмейтін, тек қарама-қарсы болатын, Батыс және Шығыс мемлекеттер қатарының назарының орталығында болды. Сонымен қатар, сыртқы күштер арасында Орталық Азиядағы геосаяси және геэкономикалық ықпал сферасы және оның табиғи ресурстары үшін күрес айналысы пайда бола бастады. Жақында аймақ арқылы аймақтағы шарасыз экономикалық процесімен қоса саяси процесті қарқындатын, «Оңтүстік - Солтүстік» және «Шығыс -

Батыс» транспорттық коридоры өтуі керек. Орталық Азия аймағына тек мемлекеттер мен шетелдік компаниялар ғана көңіл аударған жоқ. Орталық Азиялық елдері және халықтары, тағы да ауқымды қарама-қайшы жоспарының жүзеге асыруы мақсатында, осы жерде өзінің стратегиялық жоспарларын құруға үміттенген, түрлі экстремистік исламдық ұйымдардың шабуылына ұшыраған еді.

Орталық Азияның Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан және Түрікменстан сияқты 60 миллионнан астам халқы бар мемлекеттер Қытайға жақын көрші болып келеді. Азияның бес жаңа мемлекетінің үшеуінің (Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстан) 3 700 шақырым болатын Қытаймен ортақ шекарасы бар. Кеңес Одағы ыдыраған соң Орталық Азия аймағында ҚХР үшін қолайлы жағдай туды. Орталық Азия Ресейдің бақылауынан шығып, Қытай және басқа елдер үшін ашық болды. Жаңа сипаттағы мемлекетаралық қатынастар, бүгін де әлем халықтарының даму жолын еркін таңдау құқығына және көп полярлы әлемде өз эволюциялық моделін қалыптастыруға ұмтылуда. Орталық Азия мемлекеттерінің Қытаймен қатынастардағы құжаттардан көрінетін жаңа қатынастардың бұл принципі, осы елдердің мүдделеріне

сай келіп, мемлекетаралық байланыстардың жалпыға бірдей халықаралық нормаларын көрсетеді

Әскери-саяси одақтармен ұлы державалардың дәрекі қол сұғушылығы мен бәсекелестіктің нәтижесінде әлемдік саясаттың күн тәртібінде әлі де тұрған, аймақтық шиеленістер қатарының пайда болуына және күшеюіне әсер еткен, көршілес жатқан таяу Шығыс пен Ауғанстанның жолын қайталамауы маңызды болып табылады.

Қазақстан тарихы қысқа мерзімде басты мемлекеттік мәселені шешті әрі елдің нақты тәуелсіздігіне қол жеткізді. Қазақстан соңғы он жылда әлемдік қауымдастықпен барлық салаларда өркениетті байланыстар дамыта білген ашық қоғамға айналды. Көптеген елдермен өзара тиімді және ұтымды қарым- қатынастар қалыптастырып, инвестициялардың келуі өсе түсті.

Сыртқы саясатты орнықтырып, еліміздің халықаралық мәртебесін нығайтуда еліміз дипломатиясының зор еңбегі бар. Бүгінгі күн Қазақстан әлемнің көптеген елдерімен сыртқы қарым-қатынас орнатып, барлық беделді халықаралық ұйымдардың мүшесі атанды.

Халықаралық мәселелерді анықтауға келгенде Орталық Азия мемлекеттерінің тарихи дамуы, мәдени және әлеуметтік тұрмысы жақтарынан ұқсастығы айқындай түседі, оларды шешуде аймақтық және халықаралық аренада жаңа қауымдастық ретінде ұмтылыс жасайды [2].

Бұл тенденциялар Орталық Азия мемлекеттерінің тәуелсіздік жолында одан әрі дамуын түсіндіреді.

Бірақ Орталық Азия мемлекеттерінің ішінде маңызды мәселелерді шешуде елеулі өзгешеліктер мен карама - қайшылықтар бар.

Сол сияқты бүгінгі күні Орталық Азия мемлекеттері үшін маңызды болып отырған мынадай факторларды да атап өткен жөн. Олар территориясының үлкендігі, халқының санында көптігі, табиғи байлықтың, әсіресе мұнай мен газдың мол қоры, оларды әлемдік рынокқа тасымалдаудың жолдары т.с.с.

Орталық Азия мемлекеттері бірыңғай геосаяси және геоэкономикалық кеңістікте орналасқандықтан да бірлесуге қарай ұмтылуда.

Соған байланысты бірлесудің түрлі жоспарлары, идеялары, жобалары жасалуда.

Оның қазіргі замандағы соңғы үлгісі ретінде интеграциялық бірігу жолын тандап алған Орталық Азия мемлекеттері ортаазиялық интеграцияны объективті қажеттілік ретінде, территориялық тұтастықпен, сол сияқты экономиканың ең маңызды, ең басты салаларымен байланыстырады. Сондықтан тарихи қалыптасқан тығыз шаруашылық байланыстары мен аймақтың ұтымды геосаяси жағдайы Орталық Азия мемлекеттерін өзара ынтымақтасуға жетелейді.

Сол сияқты аймақтың газ, су - энергетика ресурстарын, экологиялық мәселелерін бірлесе отырып шешу, көлік - коммуникация жүйелерін бірлесе отырып пайдалану, соңғы жылдары күшейіп келе жатқан наркобизнес пен әр түрлі экстремистік, террористік топтар мен ағымдарға бірлесе отырып күрес жүргізу сияқты маңызды шараларды іске асыру үшін де аймақтық интеграция қажет.

Сондықтан Орталық Азия мемлекеттерінің нарықтық экономикаға өтуі мен интеграцияны тандап алуы жаһандану жағдайында орындалуы әлемдік тарихтағы бірінші оқиға деп бағалануда.

"Жаһандану - халықаралық қатынастардағы қоғамдық өмір мен іс-әрекеттердің әр түрлі салаларындағы өзара тәуелділік пен өзара әсер етудің нығаюы".

Қазақстандық ғалымдардың пікірінше, "жаһандану жағдайында қарастырылатын әлемдік экономикалық жүйедегі ұлттық шаруашылықтың интеграциясы проблемаларын қарастырғанда, аймақтық интеграция мәселелерін тысқары қалдыруға болмайды.

Аймақтық құрылымдар қазіргі таңда ғаламдастырудың негативті зардаптарына қарсы тұру үшін маңызды құрал болып табылады.

Орталық Азия мемлекеттерінің қазіргі таңдағы дамуы ұзақ жылғы "оқшауланудан" кейінгі әлемдік саяси және экономикалық үрдістерге жеке қатысушы ретіндегі рөлге қарай үмтылумен сипатталады.

Бүтінгі таңдағы халықаралық қатынастар жүйесінде Орталық Азия елдерінің болашақтағы, алдағы уақытта алатын орны өте маңызды және өзекті болып отыр.

Өйткені оның перспективалары мен басымдылықтарын дамыту дүние жүзінің, оның ішінде Азия аймағының тұрақтылығына байланысты. Аймақтық және халықаралық саясатта тең құқылы мемлекет болу үшін, Орталық Азия елдері серіктестіктің,

ынтымақтастықтың, қауымдастықтың тиімді жолдарын таңдағаны дұрыс [3].

Осы ретте халықаралық қатынастар жүйесінде жаңадан құрылған тәуелсіз Орталық Азия мемлекеттерінің қандай дәрежеде орын алатындығы, оның ішінде Қазақстанның Орталық Азия мемлекеттерімен экономикалық ынтымақтастығының қалыптасуының тарихи жолдарын көрсету маңызды да өзекті болмақ.

Аймақтағы ірі әлемдік державалардың қатысуымен өтіп жатқан геосаяси ойын дамуының қазіргі кезеңдегі басты ерекшелігінің өзі сонда, осы болып жатқан түбірлі өзгерістер Орталық Азияның барлық кеңістігіндегі қауіпсіздік пен геосаясат үшін терең әрі ұзаққа созылатын салдарға ие болуы мүмкін. Сондықтан, қазіргі күнде байқалып отырған геосаяси ойыншылар арасындағы аймақтағы ықпал үшін бәсекелестерінің белсенді процесі оңды тұстарымен қатар, өзінде, бір мезгілде аймақтағы елдер үшін келеңсіз тәуекелдер мен қатерлерді де ұстайды. Осы орайдағы негізгі келеңсіздік, аймақтағы негізгі, ең біріншіден Ресей, АҚШ, Қытай, Иран тәрізді геосаяси ойыншылардың мүдделерінің жалпы балансындағы байқалып отырған өткір қайшылықтардың өсуінде болып отыр, ал бұл, болашақта Орталық Азия елдерінің

қауіпсіздігіндегі ішкі және сыртқы қатерлердің күшейе түсу көзі болуы мүмкін. Орталық Азия мемлекеттерінің Қытаймен қатынастардағы құжаттардан көрінетін жаңа қатынастардың бұл қағидасы, осы елдердің халықтарының мүдделеріне [сай келіп](#), мемлекетаралық байланыстардың жалпыға бірдей халықаралық өлшемдерін көрсетеді. ҚХР мен орталықазиялық мемлекеттер арасындағы мемлекетаралық қатынастарда халықаралық құқықта бекітілген аумақтық тұтастық пен егемендікті өзара құрметтеуді ерекше атап өткен жөн. Орталықазиялық елдердің үкіметтері Қытаймен дипломатиялық қатынастарын нығайту мақсатында Тайвань мен Тибеттің Қытайдың бөлінбес бөлшегі екенін, ҚХР үкіметінің бүкіл Қытайдың бірден-бір заңды үкіметі екенін нақты мәлімдеген болатын.

Орталық Азия елдері модернизацияның белгілі бір анық сатысында ғана емес, қалыптасып отырған саяси және экономикалық тұрғылардың түбірінен шайқалуының қалыптасып отырған процесінде тұр. Әрине, қазіргі сәттегі күрделі де транзитті жағдайда көптеген келеңсіз құбылыстар, оның ішінде экстремизмнің пайда болуына негіз болатын проблемалардың туындауы заңды. Осы орайда, экономикалық факторлар мен тұрғындардың төмен

өмірлік деңгейі өздігінен экстремизмнің туындауының бастапқы себебі бола алмайды. Алайда, төмендеп бара жатқан әлеуметтік-экономикалық ситуация және осыдан туындайтын өмір сүрудің төменгі деңгейі, жұмыссыздық, коррупция, қолайсыз демографиялық жағдай арнайы қызмет органдарының қатаң бақылауына қарамастан, кез - келген идеялардың, оның ішінде радикалдық идеялардың кең таралуына игі әсер етеді. Аймақ елдеріндегі исламдық қозғалыстар болып табылатындықтан, олардың қатары үнемі әлеуметтік жәбірленуші азаматтармен толығып отырады. Таяу және Орта Шығыс елдерінің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, ұзақ уақыттар бойы қиын материалдық, ең бастысы әділетсіз, теңсіз жағдайда өмір сүріп жатқан мұсылмандық тұғындар діни принципке негізделген мемлекет өз азаматтары үшін экономикалық тұрақты әрі әлеуметтік тұрғыда әділірек болады деген ойға келеді. Қазіргі күндегі аймақтағы бірқатар елдер қолданып отырған изоляционизм принциптері, автаркия дамудың кез-келген моделінің құлдырауына, әлеуметтік-экономикалық тоқырауға, ұлттық қауіпсіздіктің деңгейінің төмендеуіне алып келді [4]

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 жыл. VII том .

2. Акимбеков С. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии.- Алматы, 2003. – 400 с. (С. 383).

3. Бабаджанов Б. О деятельности «Хизб-Ат-Тахрир» Ал-Ислами в Узбекистане. Ислам на постсоветском пространстве: взгляд изнутри / Под. ред. А. Малашенко и М.Б. Олкотт.- М.: Арт-Бизнес-Центр, 2001.- 320 с. (С. 155).

4. Касенов У.Т. Безопасность Центральной Азии. — Алматы, 1998. — С. 51.

